

hankent. 6.11.02 JEM
mj. sel.

Kartat
pöytäkirja

HELSINGFORS HERTONÄS GÅRD

Provutgrävning av ett avfallslager från
"Den Privielgierade Oäkta Porcellains Fabriquen på Säteriet
Härtonäs"

27.6-1.7.2005

Jan Fast

HELSINGFORS, HERTONÄS GÅRD 2005

Arkiv- och registeruppgifter

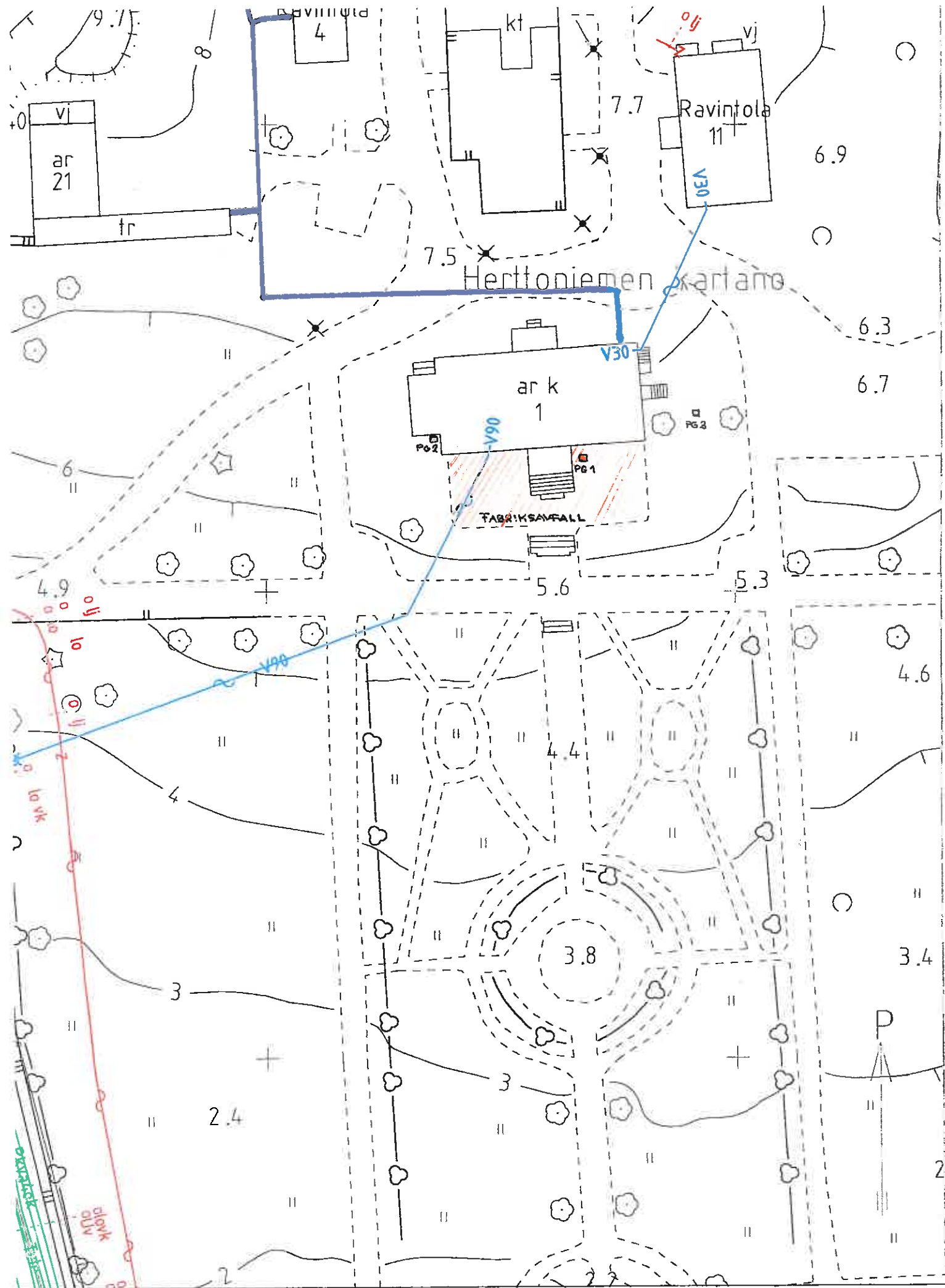
Utgrävningens art	Provutgrävning
Datering av utgrävningsobjektet	1762-1809
Grundkarta	Helsingfors
Koordinater	X= , Y= , Z=
Markägare	Svenska Odlingens Vänner i Helsinge r.f.
Utgrävningsarrangör	Hertonäs Gårds Museum
Utgrävningsledare	Intendent Jan Fast
Utgrävningstid	27.6-1.7.2005
Undersökningsareal	3 kvadratmeterstora provgropar.
Utgrävningens finansiering	Svenska Odlingens Vänner i Helsinge r.f.
Bilder	Digitalfoton som infogats i rapporten
Fynd	NM 2006034:1-

Tidigare utgrävningar

Inga utgrävningar

Litteratur

Bergbom, J.G., 1910:	<i>Hertonäs.</i> Helsingfors.
Hyvönen, Heikki, 1983:	<i>Suomalaista keramiikkaa.</i> Porvoo.
Hornborg, Eirik, 1950:	<i>Jälleenrakentamisesta Viaporin perustamiseen.</i> <i>Helsingin kaupungin historia II.</i> Helsinki.
Kovero, Martti, 1950:	<i>Teollisuus, Helsingin kaupungin historia III:1.</i> Helsinki
Mårtensson, Gunnar, 1958:	<i>Gammal finländsk keramik.</i> Helsingfors.
Virrankoski, Pentti, 1980:	<i>Teollisuus ja käsityö. Suomen taloushistoria I.</i> Helsinki.
Utgrävningsrapportens sidantal	10
Originalen till utgrävningsrapporten	Museiverket, byggnadshistoriska avdelningen
Utgrävningens foton	Jan Fast

Herttoniemen kartano

DIM 93 DFF 999E V10 1210

Kartanotoimitus

Herttoniemen kartano

Abstrakt

På *Hertonäs gård* i stadsdelen Hertonäs i Helsingfors stad anordnades en provutgrävning den 27.6 - 1.7.2005 i syfte att lokalisera den på platsen mellan åren 1762-1809 verksamma "oäkta porslinsfabrikens" avfallslager. Fabriken var Finlands första fajansfabrik och dess produktion var före dessa utgrävningar helt okänd.

Avfallslagret kunde lokaliseras till Hertonäs gårds södra fasad, vars terassering tydligen helt byggts upp av fabriken avfall. Avfallslagrets tjocklek uppmättes till över en meter på en yta av uppskattningsvis 168 kvadratmeter.

Provutgrävningens resultat gav goda skäl att fortsätta utgrävningarna på platsen för att öka kännedomen om fabriken produktion och Helsingfors tidigaste industrihistoria.

INNEHÅLL

Arkiv och registeruppgifter	1
Översiktskarta över Hertonäs gård	2
Innehållsförteckning	3
Abstrakt	4
1. Inledning	5
2. Fabrikens historia på basen av arkivmaterial	6
3. Utgrävningsmetoder	7
4. Iakttagelser och fynd	8
5. Sammanfattning	10
6. Bilaga	

INLEDNING

I källaren och i den första våningen av nuvarande Hertonäs gård verkade fr.o.m. 1760-talet Finlands första fajansfabrik. Eftersom snart sagt inget var känt om fabriken anordnades sommaren 2005 en liten provutgrävning vars främsta uppgift var att spåra avfallslager från fabriken tid.

Provutgrävningen utfördes under tiden 27.6-1.7.2005 och i arbetet deltog förutom undertecknad sammanlagt 3 personer. Utgrävningen finansierades av föreningen Svenska Odlingens Vänner i Helsingfors r.f.

Fil. Dr. Georg Haggrén vid Helsingfors Universitet och forskare Marianna Niukkanen vid Museiverkets byggnadshistoriska avdelning hjälpte till med identifiering och preliminär analys av fyndmaterialet.

Ett stort tack till mina hängivna grävare.

Helsingfors 24.5.2006

Jan Fast
ansvarig utgrävningsledare
intendent, Hertonäs gård

1. FABRIKENS HISTORIA PÅ BASEN AV ARKIVMATERIAL

Intresset att producera fajans (porslin) spred sig till Finland från Sverige. I Sverige grundades de första fabriker i Rörstrand år 1726, i Vänge-Gustavsberg 1755 och i Marieberg år 1758. Före dessa fabriker startade sin produktion importerades allt porslin som användes i Sverige och i Finland från utlandet.

I Finland tillverkades lerkärl traditionellt av krukmakare som även hade sin egen yrkesgrupp. Hantverkarna tillverkade även kakelugnar.

Major *Bengt von Spängen* fick år 1760 kungligt tillstånd från Stockholm att grunda en fajansfabrik i Finland. Han bildade då ett aktiebolag där han själv hade aktiemajoriteten. Resten av aktierna delades mellan *Augustin Ehrensvärd*, landsherre *H.H. Boije*, partiförsäljare *Christian König* och hans bror *J. Gerdes*, kapten *Otto Ernst Boije*, *Mikael von Törne*, *Samuel Christian Walleen*, major *Diedrik Blomcreutz*, kapten *Anders de Bruce* och köpman *Johan Sederholm* som senare, på 1770-talet även blev ägare av Hertonäs gård och 1778 ägare av fajansfabriken.

De vackra aktiebrev pryddes av överst av en etsning i rokokostil föreställande fajanskärl, kanske fabriken planerade produktion (se bild på rapportens framsida).

Augustin Ehrensvärd

Otto Ernst Boije

Av arkivkällor (se litteraturlista s.1) framgår att fabriken ganska snart huvudsakligen kom att producera kakel medan "porslins" produktionen verkar ha spelat en mindre roll, åtminstone ur ekonomisk synvinkel. Riktigt porslin klarade fabriken nämligen inte av att producera, utan den sägs i källor från 1700-talet ha tillverkat stengods. Enligt en källa sägs fabriken kärl vara tillverkade av grovt brunt lergods.

Fabriken brann antagligen ner under 1808-1809 års krig. Den gamla fabriksbyggnaden ombyggdes till en herrgårdsbyggnad med två våningar enligt ritningar av *Pehr Granstedt* (dat. 23.5.1815) och

kom att bli viceamiral *C.O. Cronstedts* hem under han sista levnadsår. Fajans- och kakelfabriken fortsatte sin verksamhet på gården efter Cronstedts död 1820 i närheten av, eller i Hertonas gamla karaktärsbyggnad 500 m söderom den nuvarande huvudbyggnaden. Produktionen av kakel på Hertonas gård upphörde helt och hållet år 1845.

2. UTGRÄVNINGSMETODER

Provgroparnas platser utmärktes med metallpinnar och avgränsande snören före utgrävningens inledande. För att skona den ömtåliga parken bestämdes att åtminstone de första provgroparna skulle grävas invid herrgårdens södra fasad, närmare bestämt på dess grusbelagda sydterass så nära karaktärsbyggnaden som möjligt. Provgroparnas storlek bestämdes inledningsvis till en kvadratmeter. Eftersom redan den första provgropen träffade rätt och för att inte skada fornlämningen före de egentliga utgrävningarna grävdes sammanlagt endast 3 provgropar.

Provgrop 2 före utgrävningen. Foto från söder.

Provgrop 1 utgrävs. Foto från söder

Gruslagret överst i provgrop 1 avlägsnades med spade varefter själva utgrävningen företogs med murslev och sopskyffel i grävningsskikt om 10 cm. All grävd jord sällades genom ett finmaskigt säll.

Den grävda jorden från provgrop 2 sällas. Foto från norr.

Provgrop 1 utgrävs med murslev och sopskyffel. Fr. öster.

Det stod redan i ett tidigt skede klart att någon egentlig ursprunglig stratigrafi sannolikt inte stod att finna i avfallslagren. Terrassen hade rörts om och/eller utjämnats efter att avfallshögen eller -lagren kommit till under fabriken tid. Av denna orsak dokumenterades inte grävningarnas nivåer genom att rita nivåkartor. Ur provgröparna uppmättes de olika avlagringarnas tjocklek och dessa sammanställdes till en tabell som fogats som bilaga till utgrävningsrapporten

Under provutgrävningen togs enbart digitalfotografier men under kommande utgrävningar bör även svartvita foton tas.

Efter utgrävningen fylldes provgröparna omsorgsfullt igen och området snyggades upp av Helsingfors stads parkavdelning under ledning av huvudträdgårdsmästare Pepita Palonen.

3. IAKTTAGELSER OCH FYND

Provgrop 1

Efter att det moderna terrassgruset avlägsnats med spade, framkom ett ca 10 cm tjockt sandblandat fyndlager som täckte den gamla fajansfabriken avfallslager. Ytlaget innehöll moderna fynd bl.a. en tennsoldat i tysk första världskrigsmundering, glas, porslin m.m. Sannolikt är detta lager det äldre terrassgruslaget som lagts efter att den gamla fabriksbyggnaden ombyggdes till viceamiral Cronstedts hem år 1815.

Under detta översta lager tog fabriken och fabriksbyggnadens avfallslager genast vid. Fynden bestod framförallt av mängder av svartglaserade taktegel (från fajansfabriken tak), tegelkross och bitar av kakel och keramik.

Fynd av kakel, bitar av fat, irriserat fönsterglas m.m. från provgrop 1, lager 2.

Lerkärlsbitar från de sista grävningarnas lagren (ihoplimmade), ev. fabriken produktion? Provgrop 1 lager 7.

På två av takteglarna kunde ett stämpelavtryck med bokstäverna H.N. skönjas. Sannolikt är stämpeln en förkortning av Hertonäs (HärtoNäs) dvs. takteglarna kunde tänkas härstamma från det av

Ehrensverd före år 1754 grundade tegelbruket som legat i nuvarande Tammelund där det fanns passlig lera för tegelproduktion.

Detta förhållandevis enhetliga men omrörda avfallslager fortsatte till ett djup på något kring en meter. I de nedersta utgrävningslagren påträffades förhållandevis stora krukbiter av öronförsedda stora tunnväggade lerkärl med tydlig mage och hals. Utsidan av kärnen hade vågrät räffling medan insidan var slätstruken. Lerkärlen torde härstamma från 1700-talets andra hälft och kan vara gjorda i fabriken. Tyvärr kunde inga stämplor som skulle påvisa detta hittas.

Det är viktigt att notera att lerkärlsbitarna kom fram alldeles nederst i fyndlagren strax ovanför den orörda bottensanden. Det är fullt möjligt att bitarna ligger på sin ursprungliga plats och att ett "orört" fyndlager från porslinsfabrikens tid står att finna här under det senare hitkörda eller utjämnade fabriksavfallet som bildar Hertonäs gårds sydterass.

Provgrop 2

Provgrop 2 efter att grästorven avlägsnats. Foto fr. söder.

Provgrop 2 grävdes alldeles intill Hertonäs gårds vägg, vid gårdens sydöstra hörn. Den tjocka grästorven avlägsnades med spade varefter grävningen fortsatte med murslev. Gropen innehöll förhållandevis mycket modernt material, flaskglas m.m. och gav överlag ett omrört intryck. Ganska obetydliga fynd av äldre irriserat flask- och fönsterglas, kakel och keramik kom fram i de nederst belägna utgrävningslagren.

Provgrop 3

Provgrop 3 grävdes ca. fem meter från den östra ändan av Hertonäs gård (se översiktskarta s. 2) Jordmånen bestod av åkermull till ett djup av ca. 40 cm. I åkerjorden påträffades blandade, moderna fynd av glas och porslin. På grund av tidsbrist måste grävningsarbetet avslutas före grävorna nådde egentliga fyndlager från porslinsfabrikens tid.

4. SAMMANFATTNING

Den småskaliga provutgrävningen för att lokalisera "porslinsfabrikens" avfallslager lyckades över alla förväntningar. Provutgrävningen gav trots sin ringa omfattning ett tydligt svar var utgrävningarna i framtiden bör förläggas. Nya utgrävningar av sydterassen är också att rekommendera i framtiden. Chansen att hitta orörda avlagringar från porslinsfabrikens tid är fullt möjliga under terasseringen i dess djupast belägna fyndlager.

På basen av en såpass obetydlig provutgrävning är det förstås omöjligt att svara på ingående frågor om fabrikens kvantitativa produktion. En sak är ändå helt klar, fynden av krukskärvor i provgrop 1 var betydligt blygsammare än mängden av kakel. Kanske detta ger en handvisning om fabrikens egentliga produktion. Ett sotlager i botten på fyndlagren kan möjligen sammankopplas med fabrikens brand 1808-1809. Nya utgrävningar må ge svar..

2005

NM 2006034 HELSINGFORS HERTONÄS GÅRD NM 2006034

Utgrävningsfynd från HuK Jan Fasts provutgrävning av ett avfallslager från "Den privilegierade Oäkta Porcellains Fabriquen på Säteriet Härtonäs" i nuv. Hertonäs gårds park i Hertonäs i Helsingfors 27.6-1.7.2005.

Se Jan Fasts utgrävningsrapport i Museiverkets byggnadshistoriska avdelnings topografiska arkiv.

Fynden katalogiserade av Jan Fast och genomgåna av Georg Haggrén.

FYND FRÅN PROVGROPARNA

PROVGROP 1

Lager 1

1. FRAGMENT AV VIN- ELLER BRÄNNVINSGLAS, 1 st, 6 g.
Fotfragment av ljust glas. Svagt irricerat.
2. TENNSOLDAT, 1 st, 19 g.
Föreställande en tysk soldat från första världskriget i knästående ställning.
3. KNAPP SAMT RING AV KOPPAR ELLER BRONS 2 st, 1 g.
4. FRAGMENT AV TAKTEGEL, 1 st, 65 g.
Stämpel H.N.
5. FRAGMENT AV VÄLLINGSFAT, 1 st, 1 g.
Oglacerat, ljusbrunt lergods, Produktionsavfall?
6. LERKÄRLSBIT, 2 st 21 g.
Rödbrunt lergods med olivgrön glasering på insidan.
7. LERKÄRLSBIT, 6 st, 29 g.
Rödbrunt lergods.

2005

NM 2006034

HELSINGFORS HERTONÄS GÅRD

NM 2006034

8. KAKELFRAGMENT, 8 st, 32 g.

9. FÖNSTERGLAS, 9 st, 6 g.

Lager 2

10. FAJANSFRAGMENT, 1 st, 14 g.
Tallriksfragment av vitt porslin.

11. FRAGMENT AV VÄLLINGSFAT, 1 st, 4 g.
Produktionsavfall av rödbrunt lergods?

12. FRAGMENT AV LERKÄRL, 4 st, 53 g. →
Rödbrunt grovt lergods, blomkruka?

13. BRÄNNSTÖD 1 st, 11 g.
Brännstöd med triangulärt genomsnitt.

14. KAKELFRAGMENT, 2 st, 11 g.
Rödbrunt lergods med grön glasering.

15. KAKELFRAGMENT, 1 st, 11 g.
Rödbrunt lergods med brun glasering, fragment av orneringsdetalj.

16. KAKELFRAGMENT, 4 st 30 g.
Rödbrunt lergods.

Lager 3

17. BLYSÄNKE, 1 st, 12 g.

18. NIT, 1 st, 1 g.
Kamkeramisk lerkärlsbit ornerad med små gropliknande avtryck.
Förhållandevis poröst lergods.

19. FRAGMENT AV TREFOTSGRYTA?, 2 st, 5 g.
Rödbrunt lergods, insidan glaserad, utsidan sotig..

20. FRAGMENT AV LERKÄRL, 2 st, 13 g.
Rödbrunt lergods med brun glasyr

21. KAKELFRAGMENT, 4 st 51 g.
Rödbrunt lergods med vit glasyr.

2005

NM 2006034 HELSINGFORS HERTONÄS GÅRD NM 2006034

22. KAKELFRAGMENT, 8 st, 50 g.
23. FÖNSTERGLAS, 13 st, 8 g.
? { Ornerade kamkeramiska lerkärlsbitar av poröst lergods.
24. BENFRAGMENT 1 st, 16 g. 17g

Lager 4

25. LERKÄRLSBIT, 1 st, 2 g. 3g.
Rödbrunt lergods med mörkbrun glasyr.
26. LERKÄRLSBIT, 12 st, 36 g. 34g.
Rödbrunt lergods med grön glasyr.
27. LERKÄRLSBIT, 1 st, 5 g.
Rödbrunt lergods, ornerat med horisontala vita streck..
28. LERKÄRLSBIT, 6 st, 47 g.
Kantbitar m.m. av rödbrunt lergods med vit glasyr.
29. LERKÄRLSBIT, 1 st, 41 g. 40g
Rödbrunt lergods.
30. LERKÄRLSBIT, 1 st 16 g. 17g
Rödbrunt lergods med grå glasyr på insidan.
31. LERKÄRLSBIT, 5 st, 31 g.
Rödbrunt lergods.
32. KAKELFRAGMENT, 17 st, 95 g. 18
Rödbrunt lergods med olivgrön glasyr.
33. KAKELFRAGMENT 13 st, 63 g.
Rödbrunt lergods med grön glasyr.
34. KAKELFRAGMENT, 5 st, 55 g. 54g
Rödbrunt lergods.
35. FRAGMENT AV GLASBUTELJ 1 st, 38 g.
36. FÖNSTERGLAS, 6 st, 5 g.
? { Kamkeramisk lerkärlsbit ornerad med gropliknande små avtryck.
Förhållandevis poröst lergods.

2005

NM 2006034 HELSINGFORS HERTONÄS GÅRD NM 2006034

37. BENFRAGMENT, 8 st, 34 g. -37g.
? - Oornerade kamkeramiska lerkärlsbitar av mestadels poröst lergods.
38. BRÄNT BEN, 3 st 10 g.

Lager 5

39. FAJANS, 5 st, 12 g.
Fragment av vitt porslinsfat. en bit med spår av glaseringsstöd.
40. LERKÄRLSBIT, 2 st, 64 g. 67g
Kantbit av ett fat av rödbrunt, grovt lergods. Ornerad med våglinjer och vita fläckar. grönaktig glasyr.
41. LERKÄRLSBIT, 3 st, 57 g. 56g
Fat av rödbrunt lergods med vit och brunaktig insida.
42. LERKÄRLSBIT, 1 st, 25 g.
Fragment av fat av rödbrunt lergods. Grönaktig glasyr med spår av överbränning.
43. LERKÄRLSBIT, 3 st 9 g.
Öronfragment av rödbrunt lergods med brungrön glasyr.
44. LERKÄRLSBIT, 2 st, 4 g. 3g
Rödbrunt lergods med brun glasyr på både in- och utsidan.
45. LERKÄRLSBIT, 2 st, 17 g.
Rödbrunt lergods med vit insida.
46. KAKELFRAGMENT, 17 st, 113 g.
Rödbrunt lergods med grön glasyr.
47. KAKELFRAGMENT, 137 st, 820 g.
48. BUTELJGLAS ?, 1 st, 6 g. 3g
49. BUTELJGLAS, 8 st, 25 g.
50. BUTELJGLAS, 14 st, 131 g. 130g.
? Kamkeramiska lerkärlsbitar ornerade med kamstämplar och gropar.
Förhållandevis poröst lergods.
51. FÖNSTERGLAS, 10 st, 15 g. 16g

52. BENFRAGMENT, 3st, 50 g. 57g

Lager 6

53. FRAGMENT AV FILSKÅL AV GLAS, 2 st, 11 g.
Kantbitar.

54. FRAGMENT AV VINGLAS?, 4 st, 14 g.

55. LERKÄRLSBIT, 1 st, 6 g.
Öronfragment med brungrön glasyr.

56. LERKÄRLSBIT, 17 st, 196 g.
Bitar av ett lerfat av grovt rödbrunt lergods med olivgrön glasyr.

57. KAKELFRAGMENT, 103 st, 1619 g

58. TAKTEGELFRAGMENT, 18 st, 1431 g

59. FÖNSTERGLAS, 26 st, 42 g. 43g

Lager 7 (till botten)

60. KNAPP AV KOPPAR, 1 st, 3 g. 3g
Rosdekor.

61. LERKÄRLSBIT, 3 st, 134 g.
Rödbrunt förhållandevis grovt men tunnt lergods..

62. LERKÄRLSBIT, 5⁶ st, 53 g.
Rödbrunt lergods med vit insida. samtliga bitar från olika fat.

63. LERKÄRLSBIT, 2st, 19 g. 16g
Kantbitar från lerfat av rödbrunt lergods med mörkbrun glasyr.

64. LERKÄRLSBIT, 17 st, 240 g.
Bitar av lerkärl av rödbrunt lergods med olivgrön glasyr..

65. LERKÄRLSBIT, 10 st, 93 g.
Bitarna sannolikt från en blomkruka med mörkgrå "glasyr" på insidan.
Gråbrunt lergods.

2005

NM 2006034 HELSINGFORS HERTONÄS GÅRD NM 2006034

66. KAKELFRAGMENT, 63 st, 737 g.
Rödbrunn lergods med olivgrön, grön eller ljus glasyr..
67. RAPPNING, 3⁴ st, 72 g. 69 g
Oornerade kamkeramiska lerkärlsbitar av mestadels poröst lergods.
68. FÖNSTERGLAS, 1 st, 1 g.
69. BENFRAGMENT, 3 st, 3 g.

PROVGROP 2

Lager 1

70. BUTELJGLAS, 1 st, 8 g. 12 g
71. BUTELJGLAS, 1 st, 60 g. 59 g
Flaskbotten av en vinflaska av grönt glas.
72. FÖNSTERGLAS, 1 st, 1 g.
2

Lager 3

73. FRAGMENT AV DRICKSGLAS, 5 st, 22 g.
74. FRAGMENT AV FILSKÅL AV GLAS, 1 st, 3 g.
75. BUTELJGLAS, 3 st, 8 g.
76. KAKELFRAGMENT, 2 st, 5 g.
Brunaktig glasering
77. KAKELFRAGMENT, 9 st, 79 g.
78. FÖNSTERGLAS, 6 st, 10 g. 12 g

Lager 4

79. FRAGMENT AV FILSKÅL AV GLAS, 2 st, 3 g.

2005

NM 2006034

HELSINGFORS HERTONÄS GÅRD

NM 2006034

80. FRAGMENT AV DEICKSGLAS, 2 st, 7 g.
81. LERKÄRLSBIT, 1 st, 6 g. ^{5g}
Rödbrunt lergods, vit yttersida..
82. LERKÄRLSBIT, 3 st, 39 g.
Samtliga bitar från fat med vit eller gulaktig glasering. Rödbrunt lergods.
83. KAKELFRAGMENT, 2 st, 9 g.
Olivgrön glasering.
84. BUTELJGLAS, ⁶5 st, 45 g.
Tjockt mörkgrönt glas..
85. PORSLIN, 6 st, 7 g.
Blå- och ljusgrön dekor.
86. FÖNSTERGLAS, ⁵6 st, 5 g.
87. BENFRAGMENT, 1 st 43 g.